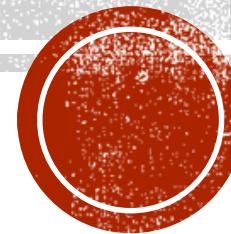

ΒΥΖΑΝΤΙΝΉ ΠΟΪΗΣΗ

Διδάσκων: Κων/νος Χρυσόγελος

ΒΑΣΙΚΕΣ ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΑ

-Πρότυπα και μεσαιωνική λογοτεχνία: Συγκεκριμένοι αρχαίοι και πρωτοβυζαντινοί συγγραφείς θεωρούνταν ως αξεπέραστα πρότυπα από τους Βυζαντινούς, που έπρεπε να αποτελούν **παραδείγματα προς μίμηση** στον γραπτό λόγο.

-Μίμησις: Ο συγγραφέας οφείλει να **μιμηθεί** το ύφος ενός παλαιότερου καταξιωμένου συγγραφέα. Στην πράξη αυτό σημαίνει την άντληση λέξεων ή/και εκφράσεων, ακόμα και τη συχνή **παράφραση χωρίων**, με μικρές αλλά σημαντικές αλλαγές.

ΨΗΦΙΑΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

-Lidell-Scott-Jones (και άλλα λεξικά της αρχαίας) διαδικτυακά.

https://lsj.gr/wiki/Main_Page

-*Lexicon zur byzantinischen Gräzität* (LBG): Λεξικό της βυζαντινής ελληνικής.

<http://stephanus.tlg.uci.edu/lbg/#eid=1>

-Επιτομή του λεξικού Liddell-Scott στα ελληνικά

http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/tools/liddell-scott/index.html

-G. W. H. Lampe, *A patristic Greek lexicon*, Οξφόρδη 1961 (όχι ψηφιακό)

-*Prosopography of the Byzantine Empire*: Προσωπογραφία της αυτοκρατορίας.

<http://www.pbe.kcl.ac.uk/>

-Επιτομή Λεξικού ελληνικής μεσαιωνικής δημόδους γραμματείας του Ε. Κριαρά

http://www.greek-language.gr/greekLang/medieval_greek/kriaras/index.html

ΣΥΜΒΑΤΙΚΟΣ ΧΩΡΙΣΜΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

I. ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ

1. Εκκλησιαστική γραμματεία (ρητορική, ομιλητική)
2. Κοσμική γραμματεία (ιστοριογραφία, ρητορική, επιστολογραφία, αγιολογία)

II. ΠΟΙΗΣΗ

1. Εκκλησιαστική ποίηση (Κοντάκια, Κανόνες)
2. Κοσμική ποίηση (αρχαία και καινούργια είδη)
3. Δημώδης ποίηση (12ος αι.-1453)

Το πρόβλημα

Ο χαρακτήρας του βυζαντινού λόγιου: Πολυμαθής, γνώστης διαφορετικών ιδιωμάτων και ειδών, συχνά εμπίπτει σε παραπάνω από μία κατηγορίες.

ΡΗΤΟΡΙΚΉ: ΤΟ Α ΚΑΙ ΤΟ Ω ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΉΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΉΙΑΣ

-Τη διδάσκονταν στο σχολείο και έγραφαν κείμενα με βάση αυτά που μάθαιναν. Ήταν η «Έκφραση-Έκθεσή» τους.

-Είχαν δύο βασικά εγχειρίδια:

Τα *Προγυμνάσματα* του **Αφθονίου** από την Αντιόχεια και του **(ψευδο-)**
Ερμογένη από την Ταρσό.

-*Προγυμνάσματα* = σχολικές ασκήσεις στο μάθημα της Ρητορικής, 12 ή 14 στον αριθμό.

ΤΑ ΠΙΟ ΣΗΜΑΝΤΙΚΑ ΠΡΟΓΥΜΝΑΣΜΑΤΑ

-*Διήγημα / Διήγησις*: Η άρτια και συνεκτική **αφήγηση γεγονότων**, είτε απλών (*διήγημα*) είτε πιο πολύπλοκων (*διήγησις*).

-*Έκφρασις*: Η **περιγραφή διαφόρων πιθανών θεμάτων** (ανθρώπων, πολεμικών συρράξεων, εποχών του έτους, έργων Τέχνης, τρικυμιών), με τόση πολλή **λεπτομέρεια και ζωντάνια (ένάργεια)**, ώστε αυτός που διαβάζει ή ακούει να νομίζει ότι **έχει το περιγραφόμενο θέμα μπροστά του**. Πολλοί σχολιαστές τονίζουν ότι η *έκφρασις* είναι απλά μια ανώτερη μορφή *διηγήσεως*.

-*Ήθοποιία*: Μιλά σε πρώτο πρόσωπο ο μαθητής, υποδυόμενος ένα υποκείμενο, ιστορικό, μυθικό ή πλασματικό. Σκοπός του μαθητή είναι να δείξει τι θα έπρεπε να είχε πει το υποκείμενο σε μία δεδομένη κατάσταση (*τίνας αν είπαι λόγους ο δεΐνα...*). Άρα η *ήθοποιία* είναι **ένα είδος θεατρικού μονολόγου**.

ΓΛΩΣΣΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ ΣΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

-Σε τι γλώσσα έγραφαν οι Βυζαντινοί λογοτεχνία;

α) Αττική διάλεκτο (πρόζα, ποίηση).

β) Ομηρική διάλεκτο (ποίηση).

γ) Δωρική διάλεκτο (ποίηση).

δ) (Ελληνιστική) Κοινή (= γλώσσα των ευαγγελίων: πρόζα και ποίηση).

-12ος αιώνας: Ποίηση στο «δημώδες» (**vernacular**) ιδίωμα = Μικτό ιδίωμα, που έχει ως βάση την καθομιλουμένη, εμπλουτισμένο με πολλά λόγια στοιχεία.

1. Αττικό ιδίωμα

Ἦ κοινὸν αὐτάδελφον Ἰσμήνης κάρα,

ἄρ' οἷσθ' ὅ τι Ζεὺς τῶν ἀπ' Οἰδίπου κακῶν

ὁποῖον οὐχὶ νῶν ἔτι ζώσαιν τελεῖ; (Σοφ., Ἀντιγόνη, στ. 1-3)

2. Ομηρικό ιδίωμα

Ἄνδρα μοι ἔννεπε, μοῦσα, πολύτροπον, ὃς μάλα πολλὰ

πλάγχθη, ἐπεὶ Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἔπερσεν. (Ὅμ., Ὀδύσσεια, α 1-2)

3. Ελληνιστική κοινή

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔλεγε· πάτερ, ἄφες αὐτοῖς· οὐ γὰρ οἶδασι τί ποιοῦσι. Διαμεριζόμενοι δὲ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἔβαλλον κλῆρον. (Λκ, 23,34)

4. Δωρικό ιδίωμα

Ἄδύ τι τὸ ψιθύρισμα καὶ ἅ πίτυς, αἰπόλε, τήνα,

ἅ ποτὶ ταῖς παγαῖσι, μελίσδεταί, ἀδὺ δὲ καὶ τύ

συρίσδες· μετὰ Πᾶνα τὸ δεύτερον ἄθλον ἀποισῆ. (Θεόκρ., Εἶδ. 1: Θύρσις ἢ ὠδή, στ. 1-3)

ΜΕΤΡΙΚΗ ΚΟΣΜΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ

I. Γενικά

1. Η βυζαντινή λόγια ποίηση γράφεται κατά κύριο λόγο σε μέτρα που παρέλαβε από την αρχαιότητα, επειδή, όπως η αρχαία ελληνική λογοτεχνία συνολικά, λαμβάνονταν ως «πρότυπα» για τη σωστή, καλλιεργημένη σύνθεση στίχων.
2. Ο Όμηρος, ο συχνά ονομαζόμενος απλά «ποιητής», ήταν φυσικό να κληροδοτήσει το μέτρο των δύο επών του, το **δακτυλικό εξάμετρο**. Αυτό χρησιμοποιείται σε ποιητικές συνθέσεις γραμμένες στο ίδιο γλωσσικό ιδίωμα με τα έπη, δηλαδή την ιωνική (με ολίγη από αιολική) διάλεκτο.
3. Συγγενές προς το δακτυλικό εξάμετρο, το **ελεγειακό δίστιχο** (συνδυασμός δακτυλικού εξαμέτρου και δακτυλικού πενταμέτρου) αποτελούσε το κατεξοχήν μέτρο των επιγραμμάτων (σύντομα ποιήματα) μέχρι και τον 6ο αιώνα, χρησιμοποιείται όμως περιστασιακά και αργότερα.
4. Το αρχαίο δράμα κληροδότησε το μέτρο των επεισοδίων, το **ιαμβικό τρίμετρο**, το οποίο σταδιακά εξελίχθηκε στον λεγόμενο «**βυζαντινό δωδεκασύλλαβο**». Το μέτρο χρησιμοποιείται σε ποιήματα γραμμένα στην αττική διάλεκτο, συχνότατα δε στα επιγράμματα μετά τον 6ο αιώνα. Από τον 7ο αιώνα αποτελεί το κυρίαρχο μέτρο, με χαρακτηριστική διαφορά, της βυζαντινής λόγιας ποίησης.
5. Η ανακρεόντεια ποίηση κληροδότησε το μέτρο της, τον **ημίαμβο**, αλλά προϊόντος του χρόνου αντικαταστάθηκε από μίας καινούργιας έμπνευσης μετρική δομή, τον συνδυασμό **ιωνικού διμέτρου** (8 συλλαβών) με **ιωνικό τρίμετρο** (12 συλλαβών). Τα ανακρεόντεια μέτρα χρησιμοποιούνταν σε ποιήματα γραμμένα στο δωρικό ιδίωμα.

Γενικά (συνέχεια)

6. Επειδή όμως η **προσωδία** είχε χαθεί από την ελληνική γλώσσα, ήταν αναπόφευκτο τα αρχαία αυτά μέτρα κατά τη βυζαντινή περίοδο να αποκτήσουν και **τονικά χαρακτηριστικά** (δηλαδή λαμβανόταν υπόψη ο δυναμικός τόνος, όχι μόνο η μίμηση της προσωδίας).

7. Μετά τον 8ο αιώνα εμφανίζονται νέα μέτρα ή νέες εκδοχές των παλαιών μέτρων. Έτσι, εντοπίζονται ποιήματα γραμμένα σε **τονικό δωδεκασύλλαβο**, δηλαδή χωρίς καθόλου προσωδιακά χαρακτηριστικά. Επίσης αργότερα εμφανίζεται ο **τροχαϊκός οκτασύλλαβος**, ομοίως χωρίς προσωδιακά χαρακτηριστικά, ο οποίος πιθανόν αποτελεί μετεξέλιξη του ιωνικού διμέτρου των ανακρεόντειων ποιημάτων. Τέλος, αναδύεται ο γνωστός **ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος** (ήδη από τον 10ο αιώνα), καθαρά τονικό μέτρο, ο οποίος έχει αποκληθεί «εθνικό μέτρο της νεοελληνικής ποίησης», αν και ανήκει εξίσου στη μεσοβυζαντινή και υστεροβυζαντινή ποίηση.

8. Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, η μελέτη της βυζαντινής μετρικής, όσον αφορά στα κληρονομημένα αρχαία μέτρα, περιλαμβάνει τόσο την **προσωδιακή**, όσο και τη **δυναμική ανάλυση** των εκάστοτε ποιημάτων. Η δυναμική παράμετρος είναι ιδιαίτερος σημαντική, διότι δείχνει ακριβώς την επιρροή της ομιλουμένης γλώσσας ακόμα και σε μέτρα που αποτελούσαν κατ' αρχάς προϊόν αρχαιοπρεπούς μίμησης. Από αυτή την άποψη, τα τονικά χαρακτηριστικά ενδιαφέρουν και τη νεοελληνική μετρική, αλλά και την ιστορία της ελληνικής γλώσσας.

II. Κατάλογος μέτρων κοσμικής ποίησης

α) Συνδυασμός προσωδίας και τονικότητας

1. Ιαμβικό τρίμετρο = Βυζαντινός δωδεκασύλλαβος: το μέτρο των επεισοδίων του αρχαίου δράματος (αττικό ιδίωμα – Κοινή).
2. Δακτυλικό εξάμετρο: το μέτρο του Ομήρου (ομηρικό ιδίωμα).
3. Ελεγειακό δίστιχο: Ζεύγος δακτυλικού εξαμέτρου και δακτυλικού πενταμέτρου (ομηρικό ιδίωμα).
4. Το μέτρο των ανακρεόντειων: Ημίαμβος | Ιωνικό δίμετρο και τρίμετρο (δωρικό ιδίωμα).

β) Τονικά μέτρα

1. Τονικός βυζαντινός δωδεκασύλλαβος (αττικό ιδίωμα – Κοινή).
2. Τροχαϊκός οκτασύλλαβος (αττικό ιδίωμα – Κοινή – δημώδες ιδίωμα).
3. (Ιαμβικός) δεκαπεντασύλλαβος (αττικό ιδίωμα – Κοινή – δημώδες ιδίωμα).

III. Ποιητικά μέτρα και ιστορία της βυζαντινής λογοτεχνίας

α) 330-τέλος 6ου αι.:

- Δακτυλικό εξάμετρο / Ελεγειακό δίστιχο: Κυρίαρχο μέτρο και το κατεξοχήν στα επιγράμματα.
- Ιαμβικό τρίμετρο: Δεν έχει γίνει ακόμα η μετάβαση στον «δωδεκασύλλαβο».
- Ανακρεόντεια ποίηση: Ημίαμβος κυρίως.

β) 7ος αι.-1453:

- Βυζαντινός δωδεκασύλλαβος: Κυρίαρχο μέτρο, σχεδόν αποκλειστικό στα επιγράμματα.
- Δεκαπεντασύλλαβος: Εμφάνιση 10 αι., 11ο-12ο συνήθως για διδακτικούς σκοπούς, το κατεξοχήν μέτρο στη δημόδη λογοτεχνία (12ος αι.-1453).
- Ανακρεόντεια ποίηση: Χάνεται ο ημίαμβος, χρήση ιωνικών μέτρων.

IV. Η παγιοποίηση των τονικών χαρακτηριστικών

1. Η απομάκρυνση από την αρχαιότητα (τρόπος ζωής, πολεοδομία, διοίκηση, λογοτεχνική έκφραση) επιτρέπει την ανάδειξη του ιαμβικού τριμέτρου ως κατεξοχήν μέτρου της βυζαντινής ποίησης, με τάσεις ανάπτυξης και σταθεροποίησης διάφορων τονικών χαρακτηριστικών, τα οποία ολοκληρώνονται από το δεύτερο μισό περίπου του 7ου αιώνα.
2. Τονικά χαρακτηριστικά που εμφανίζονται από τον 7ο αιώνα και σταδιακά σταθεροποιούνται:
 - α) Παγιοποίηση δώδεκα συλλαβών (αποφεύγονται οι αναλύσεις φωνηέντων).
 - β) Σταθερή τομή μετά την πέμπτη (πενθημιμερής) η την έβδομη (εφθημιμερής) συλλαβή.
 - γ) Σταθερός τόνος ημιστιχίου.
 - δ) Σταθερή τονική απόληξη (παροξύτονη).
3. Παρόμοιες εξελίξεις σε όλα τα αρχαία μέτρα (κυρίως ως προς τη ρύθμιση τόνου).

ΔΕΙΓΜΑΤΑ

α) Ιαμβικό τρίμετρο (6ος αι.)

ΠΑΥΛΟΥ ΣΙΛΕΝΤΙΑΡΙΟΥ ΕΚΦΡΑΣΙΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΣΟΦΙΑΣ

ἄρ' ἔστιν εὐρεῖν μείζονα τῆ[ς] νῦν ἡμέρας,
ἐν ἧ θεός τε καὶ βασιλε[ὺς σ]εμνύνεται;
οὐκ ἔστιν εἰπεῖν. Χρι[στοῦ]ν ἴσμεν δεσπότην,
ἴσμεν δὲ πάντως· τοῦτο γὰρ τοῖς σοῖς λόγοις
5 ποιεῖς, κράτιστε, [γν]ώριμον καὶ βαρβάρους·
ὄθεν συνεργὸν αὐτὸν ἐν ταῖς πράξεσιν
ἔχεις παρόντα, νομοθετῶν, κτίζων πόλεις,
νεῶς ἐγείρων, ὅπλα κινῶν εἰ δέοι,
σπονδὰς τε τάττων καὶ καταστέλλων μάχας,
10 ὄθεν τὸ νικᾶν σ[υ]μφυῆς τοῖς σοῖς πόνοις
ὥσπερ ἐπίσημον· ([ο]ὐχὶ πρὸς τὴν ἐσπέραν
ὄρος μὲν ἡμῖν ὠκεανὸς τοῦ σοῦ κράτους
τὴν γῆν διεκδραμοῦσι; πρὸς δὲ τὴν ἔω
οὐ πάντας ἤδη τοὺς μὲν ἐτρέψω μάχαις,
15 τοὺς δὲ πρὶν ἐλθεῖν ἐς τόδε προσλαμβάνεις;
λίβυν δὲ πάντα δοῦλον οὐκ ἔχεις πάλαι·)
ὄθεν νόσους μὲν διαδιδράσκεις εὐκόλως,
οὐκ ἐλπίσαντος οὐδενός· ὄθεν εἰκότως
τοὺς ἐν ἀφανεῖ, κράτιστε, κινδύνους ἀεὶ

α') Βυζαντινός δωδεκασύλλαβος (10ος αι.)

Σοφῶ βασιλεῖ δεσπότη Κωνσταντίνω
Κωνσταντῖνος γέννημα τῆς νήσου Ῥόδου.
Ἔκφρασις αὕτη τῶν Ἀποστόλων δόμου,
ἣν ἐξύφανεν ἐκ Ῥόδου Κωνσταντῖνος,
δῶκεν δ' ἄνακτι πανσόφω Κωνσταντίνω
ὡς πατρός αὐτοῦ τυγχάνων πιστός λάτρις·
φιλεῖ γὰρ αὐτὸς τοὺς σοφοὺς Ἀποστόλους
καὶ τὸν φαεινὸν καὶ σεβάσμιον δόμον
αὐτῶν γεραίρει καὶ ποθεῖ ξενοτρόπως.

β) Ελεγειακό δίστιχο (6ος αι.)

*Τὴν Νιόβην κλαίουσαν ἰδὼν ποτε βουκόλος ἀνὴρ
θάμβεεν, εἰ λείβειν δάκρυον οἶδε λίθος.*

γ) Ανακρεόντειο – ημίαμβος (4ος αι.)

*Ἵμνῶμεν κοῦρον νύμφας,
νύμφας οὐ νυμφευθείσας
ἀνδρῶν μοιραίαις κοίταις.*

γ') Ανακρεόντειο – Ιωνικό δίμετρο και τρίμετρο (7ος αι.)

*Ἄγια πόλις θεοῖο
ἀγίων ἔδος κρατίστων,
Ἰερουσαλήμ μεγίστη,
τίνα σοι γόον προσοίσω;*

*Χριστιανῶν μακάρων ἔλθετε παῖδες
εἰς γόον ὑψιλόφρων Ἰεροσολύμων.*

δ) Τονικός δωδεκασύλλαβος (10ος αι.-11ος αι.)

Σκιᾶ κρατοῦμαι καὶ ἀλήθειαν βλέπω,

ὃ οὐδέν ἐστιν ἢ ἐλπίς ἢ βεβαία.

Ποία οὖν ἐλπίς; Ἦν ὀφθαλμοὶ οὐκ εἶδον.

δ') Τονικός ανακρεόντειος οκτασύλλαβος (10ος-11ος αι.)

Ἦ μυστήριον τὸ πᾶσιν

ἄγνωστον τοῖς ἐμπαθέσιν,

ἄγνωστον τοῖς φιλοκόσμοις.

δ'') Ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος (10ος-11ος αι.)

Εἶπέ, Χριστέ, τῷ δούλῳ σου, εἶπέ, τὸ φῶς τοῦ κόσμου,

εἶπέ, ἢ γνῶσις τοῦ παντός, εἶπέ, Λόγε, Σοφία.

Περιεχόμενο μαθήματος

1. Ποιητική αυτοβιογραφία (Ναζιανζηνός)
2. Εκεί που το έπος συναντά την ερωτική μυθιστορία (Μουσαίος)
3. Θεατρικότητα και ψυχογραφία στην υμνογραφία (Ρωμανός Μελωδός)
4. Εγκωμιαστικό έπος (Πισίδης)
5. Μυστικιστική ποίηση με ερωτικούς όρους (Συμεών ο Νέος Θεολόγος)
6. Σημαντικοί εκπρόσωποι του 11^{ου} αιώνα
7. Ο ιδιαίτερος 12^{ος} αιώνας
8. Η έμμετρη χρονογραφία (Μανασσής)

ΣΥΝΟΨΗ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

1. Βοηθήματα για τη μελέτη της βυζαντινής λογοτεχνίας, έντυπα και ψηφιακά.
2. Χωρισμός βυζαντινής λογοτεχνίας και ο προβληματισμός.
3. Συντεταγμένες βυζαντινής λογοτεχνίας: *Μίμησις* και Ρητορική.
4. Βυζαντινή μετρική: Προσωδική και τονική διάσταση.
5. Εξέλιξη βυζαντινών μέτρων και εμφάνιση νέων.
6. Δείγματα.

